

ЧЕСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ ДОВЕСТФАЛЬСЬКОЇ ДОБИ В ОЦІНКАХ ІСТОРИКІВ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.)

Сергій Лиман

доктор історичних наук, професор, кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 6, 61022, Харків, Україна, s.lyman@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0371-7181>

В статті розглядається вивчення вченими вищих навчальних закладів України чесько-німецьких відносин IX – першої половини XVII століття. Показано, що інтерес вітчизняних дослідників до цієї теми був пов'язаний з успіхами сучасного їм чеського національного Відродження, значними досягненнями чеської історичної науки, публікацією її представниками фундаментальних досліджень про середньовічне минуле Чеського королівства, про відносини чехів з сусідами, перш за все з немцями. Мета статті – дослідити чесько-німецькі відносини довестфальської доби в оцінках істориків України XIX – початку XX і з'ясувати, яким чином їхні концепції відображали стан медієвістики та славістики того часу. Методи, які застосовувалися для досягнення цієї мети: історико-порівняльний аналіз, систематизація та узагальнення, ретроспективний метод. Проаналізовано зміст публікацій з цієї теми. В статті показано, що в чесько-німецьких відносинах довестфальської епохи медієвісти імператорських університетів України досліджували три ключові теми: 1) вплив німецької колонізації, права та державних інститутів на розвиток Чеської держави в X–XIII ст. (М. Іванишев, А. Ясинський); 2) гуситський рух та гуситські війни (В. Надлер, В. Більбасов, О. Вертеловський); 3) боротьба чеських протестантів проти Габсбургів на початку Тридцятилітньої війни (П. Лавровський, О. Кочубинський). Названі історики зробили вагомий внесок у дослідження чесько-німецьких відносин, присвятили цій темі фундаментальні монографії, статті, здійснили глибоке вивчення документів. У той же час вони абсолютизували гостроту чесько-німецьких відносин на різних етапах історії.

Ключові слова: міжнародні відносини, історія, історіографія, Чеське королівство, Священна Римська імперія, німці, чехи, гуситський рух

CZECH-GERMAN RELATIONS OF THE PRE-WESTFALIAN ERA IN THE ASSESSMENT OF UKRAINIAN HISTORIANS (19th – EARLY 20th CENTURY)

Serhii Lyman

Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of World Politics, Diplomacy and Travel Business, V. N. Karazin Kharkiv National University,

The article examines the study by scientists of higher educational institutions of Ukraine of Czech-German relations in the 9th – first half of the 17th centuries. It is shown that the interest of domestic researchers in this topic was associated with the successes of the contemporary Czech national Renaissance, the great achievements of Czech historical science, the publication by its representatives of fundamental research on the medieval past of the Czech Kingdom, the relations of the Czechs with their neighbors, primarily with the Germans. The purpose of the article is to explore Czech-German relations of the pre-Westphalian era in the assessments of historians of Ukraine in the 19th and early 20th centuries and to find out how their concepts reflected the state of medieval and Slavic studies of that time. The author employs the methods of historical and comparative analysis, systematization and generalization, and retrospective analysis. The article shows that in the Czech-German relations of the pre-Westphalian era, medievalists of pre-revolutionary universities in Ukraine identified and studied three key topics: 1) the influence of German colonization, law and institutions on the development of the Czech state in the X–XIII centuries (N. Ivanishev, A. Yasinsky); 2) the Hussite movement and the Hussite wars (V. Nadler, V. Bilbasov, A. Vertelovsky); 3) the struggle of Czech Protestants against the Habsburgs at the beginning of the Thirty Years' War (P. Lavrovsky, A. Kochubinsky). Domestic historians have made a great contribution to the study of Czech-German relations, devoted fundamental monographs and articles to this topic, and carried out an in-depth study of documents. At the same time, they absolutized the severity of Czech-German relations at different stages of history.

Keywords: international relations, history, historiography, Czech Kingdom, Holy Roman Empire, Germans, Czechs, Hussite movement

Перший куплет гімну Чехії завершується словами «zeme česká domů můj!», що означає «Земля чеська, дім мій». Причому ці слова повторюються двічі, ніби автор гімну Йозеф Тил кожний з цих рядків писав окремо і для чехів, і для німців, котрі століттями проживали в одній країні. Таке сусідство з німцями у самій Чехії та на її кордонах викликало не лише у чеських учених, але й у вчених зарубіжних країн науковий інтерес до вивчення історії відносин двох народів. Їх історія, особливо довестфальської доби (до 1648 р.), була насичена багатьма доленосними подіями, багато з яких вплинули на міжнародні взаємини в усій Європі.

Визнаними центрами вивчення чесько-німецьких відносин традиційно були університети Російської імперії, частина з яких розташовувалась в Україні. Окремі аспекти дослідження чесько-німецьких відносин довестфальської доби розглядалися сучасними вченими в контексті вивчення історії славістики (Корюлов 2005, 245–249; Ляптева 2001, 128; Ляптева 2005, 120) та медієвістики (Луман 1993, 103–107; Луман 2009, 363–374), деяких ключових проблем, перш за все – гуситського руху (Ляптева 1978, 61–74, 80–81), розвитку богемістики в університеті Святого Володимира (Луман 2018). Водночас в біоісторіографічних дослідженнях, наприклад в статтях, присвячених творчій спадщині

А. Ясинського, наголос робився на його значенні не як дослідника чесько-німецьких відносин, а як дослідника аграрних питань (див. докладніше: Lyman 2018, 327).

Отже, в сучасній науці відсутня узагальнююча праця, присвячена вивченню дореволюційними вітчизняними ученими відносин Чехії та Німеччини у ІХ – першій половині ХVІІ ст. У зв'язку з цим мета пропонованої статті – дослідити чесько-німецькі відносини довестфальської доби в оцінках істориків України ХІХ – початку ХХ і з'ясувати яким чином їх концептуальні побудови відображали стан медієвістики та славістики того часу.

Власне, йдеться про три ключові теми: 1) вплив німецької колонізації, права та установ на розвиток Чеської держави у Х–ХІІІ ст.; 2) гуситський рух і гуситські війни; 3) боротьба чеських протестантів проти Габсбургів на початку Тридцятилітньої війни. Інтерес дослідників до цих тем був пов'язаний з успіхами сучасного їм чеського національного Відродження, значними досягненнями чеської історичної науки, публікацією її представниками фундаментальних досліджень про середньовічне минуле Чеського королівства, про відносини чехів з сусідами, перш за все з німцями.

Проблему впливу німецької колонізації, права та установ на розвиток Чеської держави у Х–ХІІІ ст. вивчали вчені університету Св. Володимира М. Іванишев та А. Ясинський.

Історик права, професор, згодом ректор М. Іванишев (1811–1874) у своїй творчості намагався зробити спробу порівняльного вивчення слов'янського права, довести протилежність слов'янських і німецьких суспільних засад. Цю спробу застосувати у дослідженні слов'янського права порівняльний метод вже О. Котляревський вважав першою у російській науці, а Л. Лаптева – «чи не першою» (Lapteva 2005, 120; Lyman 2018, 316).

Чесько-німецькі відносини М. Д. Іванишев розглядав головним чином в докторській дисертації «Про плату за вбивство в стародавньому руському та інших слов'янських законодавствах у порівнянні з німецькою вірою» (1840). Автор відстоював думку про те, що в ранньому чеському законодавстві слов'янське право збереглося в більшій чистоті й обсязі, ніж в законах інших слов'янських народів (Ivanishev 1876, 28, 80). Плату за вбивство він вважав «головним предметом» вивчення ранніх слов'янських законодавств і показував відмінності чеського і германського права. Серед них – «початок абсолютної невизначеності» в чехів у питанні про покарання, про призначення плати за вбивство тощо (Ivanishev 1876, 44, 80). У свою чергу, як зазначав М. Іванишев, навіть пізніше в чеському законодавстві «кількість її порівнювалася не зі станом убитого, а зі станом вбивці», на відміну від германської віри (Ivanishev 1876, 44). Водночас М. Іванишев визнавав, що в Чехії, «на противагу германським законам, суспільство зобов'язувалося платити за змушеного втікати вбивцю» (Ivanishev 1876, 44).

Разом з тим М. Іванишев відверто ідеалізував характер помсти в чеському законодавстві у порівнянні її з германським. «Помста в богемському і морав-

ському законодавстві, в її первісній безмежній формі, – вказував він, – має своєю підставою не задоволення грубого інстинкту, що вимагає крові за кров, і не задоволення за заподіяну шкоду, але є релігійним обов'язком, виконання якого необхідно для спокою душі убитого» (Ivanishev 1876, 43). Тим самим М. Іванишев визнавав перевагу слов'янського характеру і суспільного устрою над германським.

Інститути середньовічної чеської держави та вплив на неї німецької колонізації розглядав у своїй магістерській дисертації «Падіння земського устрою у Чеській державі (X–XIII ст.)» (1895) приват-доцент університету Св. Володимира А. Ясинський (1864–1933). На відміну від своїх попередників, які досліджували політичні та правові питання розвитку догуситського періоду чеської історії, А. Ясинський висунув на перший план соціально-економічний аспект цього процесу. Він висловив незгоду з твердженням відомих чеських дослідників (Г. Їречек, Ф. Палацький, Я. Ганель та ін.), котрі пов'язували зміни, що відбувалися в Чеській державі у передгуситську епоху, винятково з проникненням німецького права і німецьких установ (див.: Hanel 1874; Jireček 1903; Palacký 1875). «За загальнопоширеною думкою, – вказував А. Ясинський, – чеське право і правові інститути в Чехії і Моравії розвивалися самостійно й на основах слов'янського життя лише до XIII ст., коли з проникненням чужого права, переважно німецького, почалося знищення слов'янських засад чи асиміляція їх засадами німецького і феодального права» (Yasinskij 1895, 6). Такий підхід чеських авторів, на думку А. Ясинського, призводив до того, що слов'янам в історії відводилася виключно пасивна роль у порівнянні з німцями (Yasinskij 1895, 6).

Щоправда А. Ясинський не прагнув повністю ігнорувати цей німецький вплив. Він лише вказував на те, що «цьому впливу приписується надто багато», тоді як зміни чеського суспільного і державного ладу в кінці XII ст. були насправді викликані переважно «місцевими умовами» (Yasinskij 1895, 6).

Чесько-німецькі відносини впливали на становище чеського правителя і знаті у X–XIII ст. На думку зарубіжних авторів, влада чеського можновладця до кінця XII ст. значно послабилась (Tomek 1850, 59–60). До іншої думки схилився А. Ясинський. По суті не заперечуючи факту загострення у XII ст. боротьби всередині держави, автор довів, що вона не змогла підірвати позиції чеського правителя через підтримку з боку численної шляхти, зацікавленої у сильній центральній владі (Yasinskij 1895, 132, 134–135). Щодо знаті, вона у Чехії була нечисленна й не могла істотно обмежити повноваження самодержця (Yasinskij 1895, 129, 137–142). Правителя підсилювали і значні матеріальні надходження від німецької колонізації. Однак, усупереч думці Ф. Палацького (Palacký 1875, 274–275), А. Ясинський вважав імунітет інститутом, який виникнув у Чехії, а не був принесений ззовні – з Німеччини (Yasinskij 1895, 162). А. Ясинський наполягав, що розвиток суспільного і державного ладу у Чеській державі протягом «земського періоду» здійснювався цілком самобутньо, а перехід до станово-привілейованого «обумовлений не впливом німецького права, а потребами,

які самостійно виникли» у «надрах цієї слов'янської держави» (Yasinskij 1895, 180). Дисертація А. Ясинського одержала високу оцінку колег й була удостоєна премії імені О. Котляревського.

Другою великою темою, яку традиційно розглядали дослідники німецько-чеських відносин, був гуситський рух та гуситські війни. В історіографії слушно зазначалося, що в цих працях найяскравіше виявилася концепція невикорінної ворожості слов'янського та німецького світу, а гуситський рух був «головним сюжетом чеської феодальної історії» (Lapteva 2005, 120).

Першою в Україні науковою монографією з історії гуситського руху стала магістерська дисертація «Причини та перші прояви опозиції католицизму в Чехії та Західній Європі наприкінці XIV – на початку XV ст.» (1864) харківського дослідника В. Надлера (1840–1894). Автор вважав опір католицизму в Чехії складовим елементом загальноєвропейської релігійної опозиції та зумів подолати обмеженість своїх попередників, наприклад, Є. Новікова, який вбачав у цьому русі релігійну боротьбу «між шанувальниками Риму та захисниками грекослов'янських переказів» (Novikov 1859, 1), і О. Гільфердінга, котрий приписував чехам наміри не тільки повернутися в лоно православ'я, а й створити слов'янську федерацію (Gilferding 1868, 347).

В. Надлер відстоював тезу не лише про конфесійний, але й про антинімецький характер гуситського руху (Nadler 1864, 145). Він назвав німецьку колонізацію національним лихом для чехів (Nadler 1864, 8–9). Ця теза викликала заперечення рецензента О. Пипіна, який вважав, що «онімечення Чехії було добровільною справою з боку чехів, а не військовим насильством...» (Purin 1864, 45). Проте на сторінках своєї праці В. Надлер (сам німець за походженням) неодноразово висловлювався в антинімецькому дусі. На думку харківського вченого, чехи служили щитом і «передовим охоронцем всього слов'янства» у його боротьбі з німецьким тиском; чеський король Отокар I, запрошуючи німецьких переселенців, «посіяв у країні своїй насіння вікового розбрату та ворожнечі». А відкритий 1348 року Карлом IV Празький університет через засилля німців не відповідав національним прагненням чехів: «Вплив університету виражався головним чином у посиленні та поширенні німецького життя, мови, вдач» (Nadler 1864, 6, 13, 47).

Розглядаючи «першу фазу чеського руху», В. Надлер підкреслив дві його головні складові – антинімецьку та антикатолицьку (Nadler 1864, 119, 145, 260). Водночас серед причин гуситського руху історик не заперечував і наявність соціально-політичних аспектів (боротьба панів проти міст, прагнення феодалів послабити королівську владу, розрив мас з «державним порядком») (Nadler 1864, 125–129). У багатовіковому чесько-німецькому протистоянні В. Надлер вважав однією з ключових подій відхід німецьких викладачів і студентів після прийняття Вацлавом IV в 1409 р. Кутногорського декрету, за яким привілеї «німецької нації» в Празькому університеті передавалися «чеській нації». На думку В. Надлера, ця подія, як показник «розумового руху нації», «є остаточним результатом довготривалої боротьби народності чеської з німецькою за пере-

важання в університеті» (Nadler 1864, 259–260). Однак те, що гострота національного питання в Чехії певною мірою перебільшувалася університетськими медієвістами, свідчать висловлювання самого Яна Гуса, на що звертається увага й сучасними дослідниками (див. докладн.: Lyman et al. 2024, 289). Навіть під час прямування на Констанський собор, Гус неодноразово писав у посланнях про те, як німці різних областей приймали його «дуже дружжелюбно», багато хто з них поділяв його погляди. Гус додав при цьому: «Мушу визнати, що немає до мене ніде більшої ворожнечі, ніж серед мешканців Чехії» (Pyotr iz Mladonovic, III, 21). Для хроніста Лаврентія з Бржезової Гус – це насамперед викривач пороків духовенства (Lavrentij iz Brzhezovoj 1962, II, 22; IV, 25). У «Прекрасній хроніці» про Яна Жижку також йдеться: Гус у проповідях «став говорити проти духовенства, починаючи від найвищого – папи і закінчуючи нижчим священником» (Prekrasnaya hronika 1992, 74).

Цю тему продовжив київський медієвіст В. Більбасов (1837–1904). Він опублікував невелику за обсягом працю «Чех Ян Гус із Гусинця. Листи Яна Гуса, обрані Мартіном Лютером» (1869), в якій уперше російською мовою видав чотири передсмертні листи Гуса. В. Більбасов прагнув довести світоглядний зв'язок Гуса з Лютером, а гусизму із лютеранством. «Німеччина, – вказував він, – рукою Лютера, підписала собі вирок за криваву участь у смерті великого предтечі його реформації» (Bilbasov 1869, III). Водночас, відповідно до слов'янофільських трактувань, В. Більбасов вважав, що ідеї Гуса та гуситський рух – результат прагнення чеського народу повернутися до лона греко-східної Церкви, яку принесли йому Кирило та Мефодій, тоді як частина чеського дворянства під впливом німців через католицизм пов'язала своє майбутнє із Заходом (VII–VIII). Тому партії противників і прихильників Гуса історик називав відповідно «католицько-німецькою» та «чесько-православною» (Bilbasov 1869, XLVII). «Проповіді Гуса у Вифлеємській каплиці мали такий самий національний відбиток, як і його університетські суперечки з німцями, але в них також виступали на перший план ..., закони моралі, давно забуті латинським духовенством» (Bilbasov 1869, XLII). Таким чином, підкреслюючи насамперед релігійні причини гуситського руху, В. Більбасов не надто абсолютизував чесько-німецькі протиріччя. Історик відверто визнавав: «Проти Гуса була католицька партія чехів» (Bilbasov 1869, LXV).

Чесько-німецькі відносини певною мірою схарактеризував випускник Київської духовної академії О. Вертеловський у творі «Історія гуситів (до затвердження Базельських компактатів)» (1872–1873). Поряд із поміченими ще Л. Лаптевою запозиченнями О. Вертеловського у Є. Новікова та О. Гільфердінга (Lapteva 1978, 80–81), підкреслимо, що не на них, а на Ф. Палацького особливо часто посилався автор. Саме висловлювання Ф. Палацького вплинули на багато висновків О. Вертеловського, зокрема про схожість гусизму із західним протестантизмом» (Vertelovskij 1872, № 9, 76; докл. див: Lyman 2009, 372–373). При цьому в гусизмі автор бачив не лише антинімецьку та антикатолицьку складову, а й прагнув показати його соціальний характер: «Гуситський

рух... не у всіх класах... знаходив собі однакове співчуття: аристократія ставилася до нього байдужіше, ніж маси простого народу» (Vertelovskij 1872, № 9, 76). Це відповідає свідченням джерел, у яких Гус серед своїх ворогів називає «і єпископів, і магістів, і світських князів, і законників» (Pyotr iz Mladonyovic 1992, I. 2. 19).

Чесько-німецький антагонізм особливо проявився у гуситських війнах, хоча О. Вертеловський писав про католицьку партію не інакше, як про «католицьку чеську партію», а серед причини поразки таборитів зазначав «давню існуючий розбрат» (Vertelovskij 1872, № 8, 221; № 9, 115). Закінчення гуситського руху, на відміну від прийнятої нині дати – 1434 р. (битва при Липанах), О. Вертеловський датував 1436 роком (Їглавським сеймом). Саме там, у Їглаві, було укладено договір імператора Сигізмунда I з гуситами, які визнали його королем Чехії.

У зв'язку із кризою слов'янофільської доктрини в Україні інтерес до історії гуситського руху з середини 1880-х років майже зникає, а звернення до цієї тематики мають переважно ювілейну спрямованість. Наприклад, нарис харківського славіста С. Кульбакіна (1873–1941) «Петр Хельчицький – чеський Толстой XV-го століття» (1909) був приурочений до 500-річного ювілею Кутногорського декрету, що, за словами вченого, «вперше давав задоволення культурно-національним запитам чеського народу» (Kulbakin 1909, 49). С. Кульбакін присвятив нарис видатному чеському мислителю з Хельчиця, вчення якого, на думку автора, схоже з поглядами Л. Толстого в етичному вченні, соціальній програмі та поглядах на «сучасний європейський лад життя» (Kulbakin 1909, 50). Причину ж нерозуміння, виявленого до нього з боку його співвітчизників, С. Кульбакін вбачав у тому, що Петро Хельчицький, проповідуючи неспротив злу (тобто німцям), діяв аж ніяк не на користь свого народу (Kulbakin 1909, 66).

Оскільки Петро Хельчицький був сучасником гуситського руху, як реакції на «натиск чужого впливу» (Kulbakin 1909, 51), цей рух, на думку С. Кульбакіна, істотно вплинув на погляди чеського ученого. «Майже у всіх творах старо-чеської літератури дослідник зустрічає одну ноту, що різко звучить: ноту ненависті до німців, відгук глухого, пригніченого озлоблення проти чужоземців, що притісняють чеське національне життя», – стверджував автор (Kulbakin 1909, 52). З цього С. Кульбакін зробив такі висновки: «Національний момент – одна з основних чинників гуситського руху... З цим моментом були нерозривно пов'язані два інші: ... релігійний та соціальний» (Kulbakin 1909, 52). У наступні десятиліття соціальному фактору в гуситології надаватиметься набагато більше значення. Разом з тим, подібно В. Надлеру, С. Кульбакін вважав виступ гуситів складовим елементом загальноєвропейської опозиції католицизму (див.: Nadler 1864, 145).

Важливою темою досліджень університетських медієвістів стала історія Чехії напередодні та на початку Тридцятирічної війни (1618–1648). Багато істориків XIX ст. традиційно називали цю подію «падінням Чехії» та початком

епохи «реакції». Невипадково саме так – «Падіння Чехії у XVII ст.» (1863) – назвав свій нарис харківський славист П. Лавровський (1827–1886). Хронологічно нарис охоплював час із 1516 по 1620 рр., від смерті чеського короля Владислава II Ягелона до трагічної для чехів битви біля Білої гори.

П. Лавровський значною мірою абсолютизував національний чинник і німецько-чеські протиріччя. Спірними видаються твердження вченого про міцну національну єдність чехів, зображених носіями справжньої класової гармонії (Lavrovskiy 1863, 28). Ці слов'янофільські твердження мали підтвердити концепцію автора про вирішальну роль в історії Чехії боротьби слов'янського і німецького духовних начал. По суті, замовчуючи факт підтримки релігійної політики імператора Фердинанда II чехами-католиками, П. Лавровський помилково вбачав у заходах монарха і до, і після битви біля Білої Гори посягання на весь чеський народ (Lavrovskiy 1863, 44). Проте ще Ф. Шиллер, який був відомим дослідником Тридцятилітньої війни, зазначав, що не всі чеські міста підтримали повстання 1618 року, а релігійних переслідувань в Чехії зазнали не тільки чеські, але й німецькі протестанти (Shiller 1957, 71, 89–90).

Цю ж тему досліджував одеський славист О. Кочубинський (1845–1907) у монографії «Брати подобої та чеські католики на початку XVII ст.» (1873). Про досліджуваний період автор писав як про «останні вільні роки чеського народу», і навіть називав їх «останнім проявом» чеського «історичного життя» (Kochubinskij 1873, I, II, 2). Його концепція релігійної боротьби у Чехії як спроби порвати з католицизмом, щоб повернутися до церкви Кирила та Мефодія, відображала вплив офіційної ідеології. На думку Л. Лаптевої, О. Кочубинський «недооцінював... впливу на громаду західноєвропейської реформації» (Lapteva 2001, 128). Насправді О. Кочубинський у питанні про вплив на громаду чеських братів головну роль відводив Петру Хельчицькому (Kochubinskij 1873, 7). А вплив західної Реформації навряд чи можна вважати домінуючим фактором, оскільки О. Кочубинський вказував: коли у 1522 р. громада надіслала Лютеру на розгляд своє «Сповідання віри», Лютер перервав усілякі стосунки з нею (Kochubinskij 1873, 35).

Чеське антигабсбурзьке повстання 1547 р. О. Кочубинський називав «легковажним», що мало «найнещасливіші наслідки для добробуту братської громади» (Kochubinskij 1873, 40). Цей концептуальний висновок цілком відповідає змісту джерел. Наприклад, один із організаторів повстання, Сікст з Оттерсдорфа, у своїй хроніці прямо вказував на суворі репресії проти Братської громади після 1547 р., утиски свобод Чеського королівства німецьким імператором і встановлення ним «тиранії» (Sikst iz Ottersdorfa 1989, 106–109).

О. Кочубинський докладно вивчив зміст історичного документа «Маєстат Рудольфа» (1609), яким імператор гарантував дотримання релігійних та політичних свобод чеських станів. На думку вченого, вже друга стаття «Маєстата» про консисторію «не узгоджується з першою», якою імператор Рудольф II «гарантує свободу подобойського сповідання» (Kochubinskij 1873, 168). Тим са-

мим автор допускав незабаром «можливість противникам релігійної свободи заперечувати їхні найголовніші положення» (Kochubinskij 1873, 171).

Головними винуватцями спроби оскаржити ці положення вчений вважав нових правителів Чехії з імператорської династії Габсбургів – Матвія і особливо Фердинанда II, чиї переслідування некатоліків та «цензурні заходи» й призвели до знаменитого повстання 1618 р. Само повстання О. Кочубинський називав «революцією», проте вважав, що ця революція проти Габсбургів приготувала загибель Чеському королівству: чеський народ після поразки біля Білої Гори (1620 р.) «сходить з історичної сцени», що вплинуло не тільки на чесько-німецькі відносини, а й на міжнародне становище у Європі загалом (Kochubinskij 1873, 6, 257). Це твердження стало хрестоматійним.

Ключові події чесько-німецьких відносин містилися й в курсах лекцій та навчальних посібниках. Наприклад, у посмертному виданні «Лекцій зі всесвітньої історії» (1888) професора Харківського університету М. Петрова (1826–1887) другий том присвячено історії середніх віків, а в розділі «Слов'яни західні та східні» основним змістом історії Чехії зображувалися чесько-німецькі протиріччя. Однією з головних епохальних подій їхніх взаємин М. Петров слушно вважав входження Чехії у середині XI в. до складу Священної Римської імперії. Проте у зображенні вченого чеські Пржемисловичі «добровільно вступають в імперський союз» (Petrov 1888, 242–243). Насправді ж лише після важкої поразки від військ імператора Генріха III чеський князь Бржетислав I у 1041 р. був змушений в покайному одязі скласти присягу васальної вірності імператору (див.: Wolverson, 2001, 228–264). Втім, М. Петров визнавав, що чесько-німецькі відносини в імперії не були гармонійними: вже Пржемисл Отокар I на зламі XII–XIII ст. скористався ослабленням імперії для захоплення німецьких та слов'янських земель, а у 1198 р. був коронований як король Чехії за підтримки Філіпа Швабського, одного з претендентів на імператорський престол (Petrov 1888, 243). «Але як тільки з обранням Рудольфа Габсбурзького було відновлено в імперії порядок ... чехи мали знову поступитися більшою частиною своїх німецьких надбань» (Petrov 1888, 243). Масове проникнення німців до Чехії призвело до того, що у XIV ст. в діяльності політичної влади країни вже не було «суто народних ідей», а «ненависть до німців, їх звичаїв, мови, права, установ обернулася тепер і проти принесеної ними латинської церкви» (Petrov 1888, 244–245).

У гуситському русі М. Петров бачив передусім етнічні причини; страта Гуса викликала «народне обурення в Чехії», а чехи «відповіли народною війною проти ієрархії та німців» (Petrov 1888, 245–246). Після цих гуситських воєн перед загрозою османської експансії чехи в 1527 р. коронували своїм королем Фердинанда I Австрійського з умовою поважати їхні права і релігійну свободу, й «з цього часу Чехія не могла вже відмовитися від Габсбургів, які мало помалу перетворили її на спадкове надбання свого дому» (Petrov 1888, 251). В сучасній українській історіографії підкреслюється, що у другій чверті XVI ст.

«аби зберегти позиції в імперії, Габсбурги змушені були посилити свою базу в Центральній Європі», зокрема в Чехії (Tovtin 2013, 68, 70).

М. Петров вказував: спроби Чехії вийти з-під влади Габсбургів призвели до розгрому чехів у 1620 р. біля Білої Гори, а «Білогірська поразка стала могилою самостійності Чехії» (Petrov 1888, 254). Військові дії, конфіскації власності повсталих чехів, подальша німецька колонізація призвели до руйнування Чехії, причому «такого швидкого та повного занепаду не відчував ще жоден із слов'янських народів» (Petrov 1888, 255). Останній висновок М. Петрова є певним перебільшенням, якщо порівняти становище Чехії того часу із долею болгар під османським ярмом.

Чесько-німецькі відносини розглядалися й у перших узагальнюючих працях з історії слов'янських народів професора Харківського університету О. Погодина (1872–1947). Так, у своїй книзі «Короткий нарис історії слов'ян» (1915) О. Погодин підкреслював особливу роль Чехії у долях Священної Римської імперії (Pogodin 1915, 67). На думку вченого, у третій чверті XIII ст. в правління герцога Австрії та короля Чехії Пржемысла Отокара II вирішувалося важливе питання: Чехії чи Австрії належатиме вирішальна роль в імперії, до складу якої Чеське королівство входило з 1041 р. Подальші німецько-чеські відносини О. Погодин зображував в основному в формі перманентного конфлікту, хоч і вважав неминучим процес об'єднання Австрії, Чехії та Угорщини (Pogodin 1915, 58).

Наступним найважливішим етапом чесько-німецьких відносин О. Погодин апріорі вважав «національний та релігійний гуситський рух», а «з гуситства чехи вийшли як чеський народ, що вже назавжди відокремився від германізму» (Pogodin 1915, 6). Подібно до П. Лавровського (Lavrovskiy 1863, 45) та інших дослідників, О. Погодин вважав поразку чехів у 1620 р. біля Білої гори національною катастрофою, тому наступні події чеської історії пропонував цілком вписувати в історію Австрії (Pogodin 1915, 80).

Загалом інтерес медієвістів України до чесько-німецьких відносин довестфальської доби був обумовлений чеським національним Відродженням XIX – початку XX ст., поширенням у російській історіографії слов'янофільських ідей, які поділяли багато вчених з України, пошуком у подіях минулого підтвердження офіційної ідеологемі про слов'янську єдність, споконвічність протистояння слов'янського та німецького світу. В чесько-німецьких відносинах довестфальської доби медієвісти дореволюційних університетів України виокремлювали різні форми німецької експансії (воєнної, політичної, економічної, соціальної, освітньої) і вивчали три ключові теми: вплив німецької колонізації, права та установ на розвиток Чеської держави у X–XIII ст. (М. Іванишев, А. Ясинський); причини гуситського руху та антинімецький вектор гуситських війн (В. Надлер, В. Більбасов, О. Вертеловський); боротьбу чеських протестантів проти Габсбургів як причину початку Тридцятилітньої війни (П. Лавровський, О. Кочубинський). Ці дослідники в основному абсолютизували небезпеку слов'янству

взагалі й чехам зокрема з боку німців, що було пов'язано не лише з поширенням у тогочасній історіографії слов'янофільської концепції, але й з політичними реаліями міжнародних відносин на зламі XIX–XX ст.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Bilbasov, V. A. 1869. Cheh Yan Gus iz Gusinca. Pisma Yana Gusa, vybrannye Martinom Lyuterom [Czech Jan Hus from Husinec. Letters of Jan Hus, Selected by Martin Luther]. Sankt-Peterburg, Printing house of V. Golovin, XCII, 89 s. (In Russian).

Бильбасов, В. А. 1869. Чех Ян Гус из Гусинца. Письма Яна Гуса, выбранные Мартином Лютером. Санкт-Петербург, Печатня В. Головина, XCII, 89 с.

Gilferding, A. 1868. Sobranie sochinenij [Collected Works]. Sankt-Peterburg, Printing house of V. Golovin, vol. 440, 11 s. (In Russian).

Гильфердинг, А. 1868. Собрание сочинений. Санкт-Петербург, Типография В. Головина, т. 1, 440, 11 с.

Hanel, J. 1874. O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě. Praha: Nákladem jednoty právnické, 167, 68 s. (In Czech).

Ivanishev, N. D. 1876. O plate za ubijstvo v drevnem russkom i drugih slavyanskikh zakonodatelstvah v sravnenii s germanskoj viroj [On the Payment for murder in Ancient Russian and Other Slavic Legislation in Comparison with the Germanic Vira]. *Sochineniya N. D. Ivanisheva, izdannye izhdiveniem universiteta Sv. Vladimira*. Kiev, s. 5–81. (In Russian).

Иванишев, Н. Д. 1876. О плате за убийство в древнем русском и других славянских законодательствах в сравнении с германской вирой. *Сочинения Н. Д. Иванишева, изданные изданием университета Св. Владимира*. Киев, с. 5–81.

Jireček, H. 1903. Právnický život v Čechách a na Moravě v tisícileté době od konce IX do konce XIX století. Praha-Brno, Nákladem autorovým, VIII, 528 s. (In Czech).

Kochubinskij, A. 1873. Bratya podoboi i cheshskie katoliki v nachale XVII veka. [The Podoboi Brothers and Czech Catholics in the Early 17th Century]. Odessa, Printing house of Ulrich and Schulz, XII, 346 s. (In Russian).

Кочубинский, А. 1873. Братья подобои и чешские католики в начале XVII века. Одесса, Типография Ульриха и Шульца, XII, 346 с.

Kopylov, S. A. 2005. Problemy istorii slovianskykh narodiv v istorychnii dumtsi Ukrainy (ostannia tretyna XVII – pochatok XX st.) [Problems of the History of Slavic Peoples in the Historical Thought of Ukraine (Last Third of the 17th – Beginning of the 20th Century)]. *Kamyanets-Podilsky, Oiyum*, 464 s. (In Ukrainian).

Копилов, С. А. 2005. Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.). *Кам'янець-Подільський, Оіум*, 464 с.

Kulbakin, S. M. 1909. Pyotr Helchickij – cheshskij Tolstoj XV-go stoletiya [Petr Chelčický – the Czech Tolstoy of the 15th Century]. *Vestnik Evropy*, vol. 6, s. 51–66. (In Russian).

Кульбакин, С. М. 1909. Пётр Хельчицкий – чешский Толстой XV-го столетия. *Вестник Европы*. т. 6, с. 51–66.

Lapteva, L. P. 1978. Russkaya istoriografiya gusitskogo dvizheniya [Russian Historiography of the Hussite Movement]. Moskva, Moscow State University Publishing House, 340 s. (In Russian).

Лаптева, Л. П. 1978. Русская историография гуситского движения. Москва, Издательство МГУ, 340 с.

Lapteva, L. P. 2001. Cheshskaya feodalnaya istoriya v osveshenii russkoj istoriografii XIX – nachala XX veka [Czech Feudal History as Illuminated by Russian Historiography of the 19th – Early 20th Centuries]. *Voprosy istorii slavyan*. Voronezh, issue 15, s. 117–134. (In Russian).

Лаптева, Л. П. 2001. Чешская феодальная история в освещении русской историографии XIX – начала XX века. *Вопросы истории славян*. Воронеж, вып. 15, с. 117–134.

Lapteva, L. P. 2005. Istoriya slavyanovedeniya v Rossii v XIX v. [History of Slavic Studies in Russia in the 19th Century]. Moskva, Indrik, 848 s. (In Russian).

Лаптева, Л. П. 2005. История славяноведения в России в XIX в. Москва, Индик, 848 с.

Lavrentij iz Brzhezovoj 1962. Gusitskaya hronika [Hussite Chronicle]. Perevod A. S. Sokolova. Moskva, Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 330 s. (In Russian).

Лаврентий из Бржезовой 1962. Гуситская хроника. Перевод А. С. Соколова. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 330 с.

Lavrovskiy, P. A. 1863. Padenie Chehii v XVII veke [The Fall of the Czechia in the 17th Century]. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosvescheniya*, no. 5, s. 21–46. (In Russian).

Лавровский, П. А. 1863. Падение Чехии в XVII веке. *Журнал Министерства народного просвещения*, № 5, с. 21–46.

Liman, S. I. 2009. Idei v latakh: Zapad ili Vostok? Srednevekov'e v otsenkakh medievistov Ukrainy (1804 – pervaiia polovina 1880-kh gg.). [Ideas in Armor: West or East? The Middle Ages in the Evaluations of Ukrainian Medievalists (1804 – First Half of the 1880s)]. Khar'kov, Kharkiv State Academy of Culture, 688 s. (In Russian).

Лиман, С. И. 2009. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). Харьков, ХГАК, 688 с.

Lyman, S. I. 1993. Mediievistyka v Ukraini v kintsii XIX – na pochatku XX st. (1880–1917). [Medieval Studies in Ukraine in the Late 19th – Early 20th Centuries (1880–1917)]. Candidate's thesis. Kharkiv, Kharkiv State University, 346 s. (In Ukrainian).

Лиман, С. И. 1993. Медієвістика в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. (1880–1917). Дис...канд. іст. наук. Харків: ХДУ, 346 с.

Lyman, S. I. 2018. Istoriia serednovichnoi Chekhii v pratsiakh kyivskykh uchenykh XIX – pochatku XX st. [The History of Medieval Bohemia in the Works of Kyiv Scholars of the 19th and Early 20th Centuries]. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkhologii y etnologii*. Chernivtsi, vol.1 (45), s. 312–335. (In Ukrainian).

Лиман, С. И. 2018. Історія середньовічної Чехії в працях київських учених XIX – початку XX ст. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Чернівці, т. 1 (45), с. 312–335.

Lyman, S. I., Parfinenko A. Yu. 2024. Istoriia mizhnarodnykh vidnosyn ta dyplomatii (dovestfalska doba) [History of International Relations and Diplomacy (Pre-westphalian Period)]: navchalnyi posibnyk. Sumy, University book, 700 s. (In Ukrainian).

Лиман, С. И., Парфіненко А. Ю. 2024. Історія міжнародних відносин та дипломатії (довестфальська доба): навчальний посібник. Суми, Університетська книга, 700 с.

Nadler, V. K. 1864. Prichiny i pervye proyavleniya oppozitsii katolicizmu v Chehii i Zapadnoj Evrope v konce XIV – v nachale XV veka. [Causes and First Manifestations of Opposition to Catholicism in the Czech Republic and Western Europe in the Late 14th – Early 15th Centuries]. Harkov, University Printing House, 260 s. (In Russian).

Надлер, В. К. 1864. Причины и первые проявления оппозиции католицизму в Чехии и Западной Европе в конце XIV – в начале XV века. Харьков, Типография университета, 260 с.

Novikov, E. 1859. Gus i Lyuter. [Huss and Luther]. Moskva, Printing house of A. Semet, part 1, 228 s. (In Russian).

Новиков, Е. 1859. Гус и Лютер. Москва, Типография А. Семета, ч. 1, 228 с.

Palacký, F. 1875. Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Praha, Nakl. Lemského, d. 1. 504 s. (In Czech).

Petrov, M. N. 1888. Lektzii po vseмирnoi istorii [Lectures on World History]. Khar'kov, Edition by D. P. Poluektov, vol. 2. Istoriia srednikh vekov, 296 s. (In Russian).

Петров, М. Н. 1888. Лекции по всемирной истории. Харьков: Издание Д. П. Полуехтова, т. 2. История средних веков. X, 296 с.

Pogodin, A. L. 1915. Kratkiy ocherk istorii slavyan [A Brief Essay on the History of the Slavs]. Moscow, Published by G. A. Lehman, 126 s. (In Russian).

Погодин, А. Л. 1915. Краткий очерк истории славян. Москва, Издание Г. А. Лемана, 126 с.

Prekrasnaya hronika o Yane Zhizhke 1992. [A Wonderful Chronicle about Jan Zizka]. *Gusitskoe dvizhenie v osveshenii sovremennikov*. Moskva, s. 74–82. (In Russian).

Прекрасная хроника о Яне Жижке 1992. *Гуситское движение в освещении современников*. Москва, с. 74–82.

Puotr iz Mladonyovic 1992. Donesenie o magistre Yane Guse v Konstancie [Report on Master Jan Hus in Constance]. *Gusitskoe dvizhenie v osveshenii sovremennikov*. Moskva, s. 15–59. (In Russian).

Пётр из Младонёвиц 1992. Донесение о магистре Яне Гусе в Констанце. *Гуситское движение в освещении современников*. Москва, с. 15–59.

Pupin, A. N. 1864. [Review]. *Sovremennik*, vol. 103, № 7, s. 41–51 (Nadler, V. K. Prichiny i pervye proyavleniya oppozitsii katolicizmu v Chehii i Zapadnoj Evrope v konce XIV – nachale XV v. Narkov, 1864). (In Russian).

Пыпин, А. Н. 1864. [Рецензия]. *Современник*, т. 103, № 7, с. 41–51 (Надлер, В. К. Причины и первые проявления оппозиции католицизму в Чехии и Западной Европе в конце XIV – начале XV в. Харьков, 1864).

Shiller, F. 1957. Sochineniya [Essays] / Perevod N. N. Vilmonta i R. M. Samarina. Moskva, State Publishing House of Fiction, tom 5, 584 s. (In Russian).

Шиллер, Ф. 1957. Сочинения / Перевод Н. Н. Вильмонта и Р. М. Самарина. Москва, Госиздат художественной литературы, том 5, 584 с.

Sikst iz Ottersdorfa 1989. Hronika sobytij, svershivshihsvya v Chehii v burnyj 1547 god [Chronicle of Events That Took Place in the Czechia in the Turbulent Year of 1547]. Perevod A. I. Vinogradovoj i G. P. Melnikova. Moskva, Science, 133 s. (In Russian).

Сикст из Оттерсдорфа. 1989. Хроника событий, свершившихся в Чехии в бурный 1547 год. Перевод А. И. Виноградовой и Г. П. Мельникова. Москва, Наука, 133 с.

Tomek, W. 1850. Děje království českého. Praha: F. Řivnáč, 480 s. (In Czech).

Tovtin, Ya. 2013. Obrannia Ferdynanda I Habsburha cheskyim korolem [Election of Ferdinand I of Habsburg as King of Bohemia]. *Uzhhorodski cheski naukovi chytannia: istoriia, kultura, polityka, pravo Naukovyi zbirnyk*. Uzhhorod, s. 68–72. (In Ukrainian).

Товтін, Я. 2013. Обрання Фердинанда I Габсбурга чеським королем. *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право Науковий збірник*. Ужгород, с. 68–72.

Vertelovskij, A. 1872–1873. Istorija gusitov (do utverzheniya Bazelskih kompaktatov) [The History of the Hussites (Before the Approval of the Basel Compactats)]. *Trudi Kievskoj duhovnoj akademii*, no. 9, s. 74–170; 1873, no. 2, s. 214–266; no. 8, s. 114–239. (In Russian).
Вертеловский, А. 1872–1873. История гуситов (до утверждения Базельских компактов). *Труды Киевской духовной академии*, 1872, № 9, с. 74–170; 1873, № 2, с. 214–266; № 8, с. 114–239.

Wolverton, L. 2001. Hastening Toward Prague: Power and Society in the Medieval Czech Lands. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 416 p. (In English).

Yasinskij, A. N. 1895. Padenie zemskogo stroya v Cheshskom gosudarstve (X–XIII vv.) [The Fall of the Land System in the Czech State (10th–13th Centuries)]. Kiev, University Printing House, 193 s. (In Russian).

Ясинский, А. Н. Падение земского строя в Чешском государстве (X–XIII вв.). Киев, Типография университета, 193 с.

Дата подання статті до редакції: 9.01.2025 р.